

**BADIIY TARJIMADA LEKSIK TRANSFORMATSIYALARNING
EKVIVALENTLIK, ADEKVATLIK VA MUQOBILLIKNI
TA'MINLASHDAGI KOMMUNIKATIV FUNKSIYALARI**

Sotiboldiyeva Gulcharos Murat qizi

Uzbekistan State World Languages

University, Teacher

gulcharos.muratovna@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada badiiy tarjimada ekvivalentlik, adekvatlik va muqobillikni ta'minlashda leksik transformatsiyalarning kommunikativ vazifasi tadqiq etiladi. Asliyat va tarjima tillarining leksik-semantik tizimlari o'rtasidagi tafovutlar tarjima jarayonida muayyan transformatsion yechimlardan foydalanishni taqozo etishi asoslanadi.

Kalit so'zlar: badiiy tarjima, leksik transformatsiya, ekvivalentlik, adekvatlik, muqobillik, kommunikativ vazifa.

Kirish. Badiiy tarjima turli tillarga mansub matnlar o'rtasidagi lisoniy munosabatni ta'minlash bilangina cheklanmay, muallif va yangi til muhitidagi kitobxon o'rtasida kommunikativ aloqani qayta shakllantiradigan murakkab lingvistik, estetik va madaniyatlararo jarayon hisoblanadi. Badiiy asarda so'z o'zining lug'aviy ma'nosidan tashqari konnotativ, emotsional-ekspressiv, stilistik va lingvomadaniy mazmunni ham ifodalashi sababli uni boshqa tilga ko'chirishda shakliy muvofiqlik har doim ham kommunikativ tenglikni yuzaga keltirmaydi. Shu jihatdan tarjimonning vazifasi asliyat birliklarining formal tuzilishini takrorlashdan ko'ra, ularning matndagi vazifasini aniqlash va mazkur vazifani tarjima tilining imkoniyatlari orqali qayta yaratishdan iborat.

Zamonaviy tarjimashunoslikda ekvivalentlik tushunchasi faqat alohida so'zlar darajasidagi moslik bilan chegaralanmaydi. Mona Baker ekvivalentlik masalasini so'z, so'zdan yuqori birliklar, grammatik, matniy va pragmatik sathlarda ko'rib chiqadi. Bu esa tarjima jarayonida ekvivalentlikning ko'p bosqichli hodisa ekanligini ko'rsatadi. Badiiy matnda mazkur sathlar o'zaro bog'liq holda namoyon bo'lgani sababli alohida leksik birlikning tarjimasi ham umumiy kontekst va kommunikativ vazifadan ajratilgan holda baholanishi mumkin emas.

Tarjimashunoslikda ekvivalentlik, adekvatlik va muqobillik bir-biriga yaqin tushunchalar bo'lsa-da, ularni aynan bir hodisa sifatida talqin qilish maqsadga muvofiq emas. Ekvivalentlik asliyat va tarjima birliklari o'rtasidagi mazmuniy, funksional yoki

pragmatik umumiylikni anglatadi. U tarjima birligining asliyatdagi birlik bilan qaysi darajada semantik va kommunikativ munosabatga kirishishini ifodalaydi. Badiiy tarjimada ekvivalentlik alohida soʻzlar oʻrtasidagi lugʻaviy tenglikdan koʻra kengroq hodisadir. Masalan, asliyatdagi metaforik birlik tarjimada boshqa leksik shakl orqali ifodalansa-da, obraz va uning kommunikativ taʼsiri saqlansa, funksional ekvivalentlik yuzaga kelishi mumkin. Adekvatlik esa tarjimaning muayyan kommunikativ vaziyat, matn funksiyasi, muallif niyati va tarjima adresatining ehtiyojlariga mosligini ifodalovchi kengroq mezondir. Bunda tarjima birligining asliyatga formal yaqinligi emas, balki tanlangan tarjima yechimining konkret kontekst uchun asoslanganligi muhim hisoblanadi. J.Haus tarjima sifatini matn funksiyasi va uning tegishli kontekst bilan munosabati asosida baholash masalasiga alohida eʼtibor qaratadi. Uning yondashuvida matn, kontekst, pragmatika va madaniyatlararo kommunikatsiya oʻzaro bogʻliq omillar sifatida qaraladi. Muqobillik esa asliyat birligiga tarjima tilida mavjud yoki kontekst asosida tanlangan muvofiq ifodani topish jarayoni bilan bogʻliq. Muqobil birlik har doim lugʻaviy jihatdan asliyatga aynan teng boʻlishi shart emas. Muhimi, u konkret kontekstda asliyat birligining mazmuni, funksiyasi yoki stilistik xususiyatini yetarli darajada qayta ifodalay olishi kerak. Shu asosda mazkur uch tushuncha oʻrtasidagi munosabatni quyidagicha izohlash mumkin: muqobillik tarjima variantini tanlash bilan, ekvivalentlik asliyat va tarjima oʻrtasidagi mazmuniy-funksional munosabat bilan, adekvatlik esa tanlangan tarjima yechimining umumiy kommunikativ vaziyatga muvofiqligi bilan bogʻliq.

Ingliz va oʻzbek tillarining leksik-semantik tizimlari bir-biriga toʻliq mos kelmaydi. Bir tildagi soʻzning semantik hajmi ikkinchi tildagi muqobil birliknikidan keng yoki tor boʻlishi, uning konnotativ xususiyatlari farqlanishi, muayyan tushuncha boshqa madaniyatda boshqacha konseptuallashtirilishi mumkin. Bunday tafovutlar soʻzma-soʻz tarjimini cheklab, transformatsion usullarga ehtiyoj tugʻdiradi. Leksik transformatsiya shu maʼnoda shakliy oʻzgarish emas, balki kommunikativ moslashtirish mexanizmi sifatida namoyon boʻladi. Tarjimon asliyatdagi birlikni oʻzgartirar ekan, uning semantik yadrosi, konnotatsiyasi, matndagi funksiyasi va oʻquvchiga koʻrsatadigan taʼsirini hisobga oladi. Masalan, umumiy maʼnoli inglizcha birlik kontekstda muayyan predmet yoki hodisani anglatasa, uni oʻzbek tilida aniqroq birlik bilan berish zarurati yuzaga keladi. Bu aniqlashtirish transformatsiyasining kommunikativ vazifasidir. Aksincha, asliyatdagi tor maʼnoli birlik uchun tarjima tilida aynan mos vosita mavjud boʻlmasa yoki bunday aniqlik tarjima oʻquvchisi uchun funksional ahamiyatga ega boʻlmasa, umumlashtirish qoʻllanilishi mumkin.

Analogiya badiiy tarjimada ayniqsa obrazli va lingvomadaniy birliklarni qayta yaratishda muhimdir. Asliyatdagi obraz tarjima tilida toʻgʻridan-toʻgʻri qoʻllanganda

tabiiy yoki tushunarli bo'lmasa, tarjimon funksional jihatdan yaqin obrazni tanlashi mumkin. Bunda leksik shakl o'zgaradi, ammo obrazning badiiy vazifasi va o'quvchiga ta'sir qilish imkoniyati saqlanishiga intilish kuzatiladi. Badiiy tarjimada semantik ekvivalentlikni ta'minlash har doim so'zning lug'atdagi birinchi muqobilini tanlash bilan amalga oshmaydi. Aksincha, ayrim hollarda formal ekvivalentdan voz kechish semantik ekvivalentlikni kuchaytiradi. Masalan, J.London asarlaridagi *frozen waterway* birikmasini so'zma-so'z "muzlagan suv yo'li" tarzida tarjima qilish leksik komponentlarning formal mosligini ta'minlaydi. Biroq kontekstda *waterway* daryoni anglatayotgan bo'lsa, "muzlagan daryo" varianti mazmunni aniqroq yetkazadi. Bu holatda aniqlashtirish transformatsiyasi natijasida formal moslik qisqaradi, lekin kontekstual-semantik ekvivalentlik kuchayadi. Bu jarayon tarjimada muhim qonuniyatni ko'rsatadi: transformatsiya ekvivalentlikning buzilishi emas, aksincha, tillararo tafovut mavjud sharoitda ekvivalentlikka erishish vositasi bo'lishi mumkin. M.Bakerning ekvivalentlikni so'z darajasidan pragmatik darajagacha bo'lgan bir nechta sathlarda ko'rib chiqishi ham tarjimada alohida birlikni butun matndan ajratib baholash yetarli emasligini ko'rsatadi. Shu sababli badiiy tarjimada semantik ekvivalentlikni aniqlashda birlikning lug'aviy ma'nosi bilan bir qatorda uning kontekstual faollashuvi ham hisobga olinishi lozim.

Adekvat tarjimada asliyat mazmunini yetkazish bilan bir qatorda matnning kommunikativ maqsadi ham qayta tiklanadi. Badiiy asarda bu maqsad voqelik haqida axborot berishdan tashqari o'quvchida muayyan hissiy holatni yuzaga keltirish, qahramon xarakterini ochish, tasvirning obrazlilikini kuchaytirish, kinoya yoki yumorni ifodalash kabi vazifalarni qamrab oladi. Masalan, J.Londonning: *the clanking, clanging monsters of electric cars that were to him colossal screaming lynxes* ifodasida transport vositasining oddiy tavsifi emas, balki qahramon idrokidagi qo'rqinchli va g'ayritabiiy obraz yaratiladi. *Colossal screaming lynxes* birikmasini tarjima qilishda faqat *colossal*, *screaming* va *lynxes* birliklarining lug'aviy muqobillarini topish yetarli emas. Tarjima qahramonning qo'rquvi, tovushning keskinligi va hayvoniy obrazni ham qayta yaratishi zarur. J.Haus tarjimini madaniyatlararo kommunikatsiya va qayta kontekstlashtirish bilan bog'liq holda ko'rib chiqadi; uning tadqiqotlarida matn va kontekstning funksional-pragmatik munosabati tarjimini baholashning muhim tarkibiy qismi sifatida namoyon bo'ladi. Shundan kelib chiqib, badiiy tarjimada adekvatlikni semantik mazmun, pragmatik yo'nalish va stilistik funktsiyaning uyg'unligi sifatida baholash mumkin.

Tarjima jarayonida bir asliyat birligi uchun bir nechta tarjima varianti mavjud bo'lishi mumkin. Ularning orasidan tegishli muqobilni tanlash kontekst, janr, uslub, qahramon nutqi, madaniy fon va kommunikativ vazifaga bog'liq. Badiiy matnda

muqobil ko'pincha kontekstda shakllanadi. Masalan, *a string of dogs* birikmasidagi *string* so'zining *ip* yoki *tizma* kabi lug'aviy ma'nolari mavjud bo'lishi mumkin. Biroq itlarning bir yo'nalishda bog'langan holda harakatlanishini ifodalovchi badiiy kontekstda "itlar tizmasi", "itlar qatori" yoki ayrim kontekstlarda obrazliroq muqobil tanlanishi mumkin. Tarjimonning tanlovi birlikning lug'aviy tuzilishidan tashqari tasvirning xarakteri va matndagi umumiy uslub bilan belgilanadi. Demak, muqobillik transformatsion tanlov orqali yuzaga keladigan kontekstual hodisa sifatida namoyon bo'ladi.

Leksik transformatsiyalarning kommunikativ vazifasini baholashda denotativ va konnotativ ma'nolar munosabati muhim o'rin egallaydi. Denotativ ma'no birlikning predmet yoki hodisaga bevosita munosabatini anglatga, konnotativ ma'no uning emotsional, baholovchi, stilistik va assotsiativ xususiyatlarini qamrab oladi. Badiiy matnda aynan konnotativ qatlam obrazlilikning asosiy manbalaridan biri hisoblanadi. Shu bois faqat denotativ mazmunni saqlagan tarjima formal jihatdan to'g'ri bo'lsa ham, kommunikativ jihatdan yetarli bo'lmasligi mumkin. Masalan, muallif qahramonni ifodalash uchun salbiy baholovchi komponentga ega birlikdan foydalansa, tarjimada neytral birlikning tanlanishi predmetga oid axborotni saqlaydi, ammo muallifning qahramonga munosabatini zaiflashtiradi. Aksincha, tarjima tilidagi funksional va stilistik jihatdan mos birlikning tanlanishi asliyatning konnotativ mazmunini qayta tiklash imkonini beradi.

Badiiy tarjimada kommunikativ vazifa estetik funksiya bilan uzviy bog'langan. Badiiy asarning maqsadi voqea-hodisalarni ma'lum qilish bilangina chegaralanmaydi; unda o'quvchida muayyan estetik va hissiy munosabatni shakllantirish ham ko'zda tutiladi. Shuning uchun metafora, epitet, frazeologizm, kinoya, so'z o'yini, milliy-madaniy birlik va emotsional-ekspressiv leksikani tarjima qilishda leksik transformatsiyalar muallif yaratgan estetik ta'sirni yangi til muhitida qayta shakllantirishga xizmat qiladi. E.Naydaning dinamik ekvivalentlik konsepsiyasi qabul qiluvchi omiliga katta ahamiyat beradi. Shu bilan birga, ilmiy adabiyotlarda ushbu nazariyaning aynan badiiy matndagi estetik elementlarni uzatish imkoniyatlari yuzasidan cheklovlari ham muhokama qilingan. Bu holat badiiy tarjimada faqat o'quvchi reaksiyasi emas, balki semantik, stilistik va estetik xususiyatlarning o'zaro muvozanatini ham hisobga olish zarurligini ko'rsatadi.

O'tkazilgan tahlil shuni ko'rsatadiki, ekvivalentlik, adekvatlik va muqobillik badiiy tarjimaning o'zaro bog'langan, ammo funksional jihatdan farqlanuvchi kategoriyalaridir. Ularning har uchasi leksik transformatsiyalar orqali amalga oshirilishi mumkin, biroq transformatsiyaning o'zi tarjima maqsadi emas. Leksik transformatsiyaning asosiy vazifasi tillar o'rtasidagi semantik, pragmatik, stilistik va

madaniy tafovutni bartaraf etish hamda asliyatdagi kommunikativ qiymatni tarjima tilida qayta shakllantirishdan iborat. Shuning uchun transformatsiyani faqat “almashtirish” yoki “o'zgartirish” jarayoni sifatida tushunish uning tarjimadagi funksional mohiyatini toraytiradi. Transformatsion yechimning zarurati, avvalo, asliyat va tarjima tillari o'rtasidagi tafovutdan kelib chiqadi. Tarjimon ushbu tafovutni aniqlab, konkret kommunikativ vazifaga mos usulni tanlaydi. Natijada tarjima birligi asliyatga formal jihatdan aynan mos kelmasligi mumkin, biroq semantik va funksional jihatdan unga yaqinlashadi.

Xulosa

Badiiy tarjimada ekvivalentlik, adekvatlik va muqobillikni ta'minlash tarjimonning faqat lug'aviy birliklar bilan ishlash mahoratiga emas, balki asliyat matnining semantik, pragmatik, stilistik va lingvomadaniy xususiyatlarini anglashiga bog'liq. Tillar o'rtasidagi leksik-semantik nomuvofiqliklar sababli asliyat birliklarini tarjima tiliga bevosita ko'chirish har doim ham kommunikativ jihatdan maqbul natija bermaydi. Bunday vaziyatlarda leksik transformatsiyalar zarur vositaga aylanadi. Aniqlashtirish, umumlashtirish, modulyatsiya, analogiya, tasviriy tarjima, transkripsiya, transliteratsiya va boshqa leksik transformatsiyalar asliyatdagi birliklarning faqat lug'aviy mazmunini emas, balki ularning kontekstual funksiyasi, konnotativ xususiyati, obrazlilik va pragmatik yo'nalishini tarjima tilida qayta ifodalash imkonini beradi. Transformatsiya natijasida asliyatning formal shakli o'zgarishi mumkin, biroq ushbu o'zgarish semantik mazmun, pragmatik yo'nalish, stilistik bo'yoq va badiiy-estetik ta'sirni saqlashga xizmat qilsa, u kommunikativ jihatdan asoslangan tarjima yechimi sifatida baholanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Бархударов Л.С. Язык и перевод (вопросы общей и частной теории перевода). - Москва: Международные отношения, 1975. - 324 с.
2. Комиссаров В.Н. Теория перевода. - Москва: Высшая школа, 1990. - 253 с.
3. Комиссаров В.Н. Лингвистика перевода. - Москва: Международные отношения, 1980. - 207 с.
4. Швейцер А.Д. Теория перевода: статус, проблемы, аспекты. - Москва: Наука, 1988. - 364 с.
5. Швейцер А.Д. Перевод и лингвистика. - Москва: Наука, 1973. - 310 с.
6. Латышев Л.К. Курс перевода: эквивалентность перевода и способы её достижения. - Москва: Международные отношения, 1981. - 198 с.

7. Миньяр-Белоручев Р.К. Теория и методы перевода. - Москва: Московский лицей, 1996. - 190 с.
8. Salomov G'. Tarjima nazariyasi asoslari. - Toshkent: O'qituvchi, 1983. - 218 b.
9. Musayev Q. Tarjima nazariyasi. - Toshkent: Fan, 2005. - 352 b.
10. Safarov Sh., Bushuy T. Til va madaniyat. - Samarqand: SamDU nashriyoti, 2006. - 255 b.
11. Nida E. Language and Culture: Contexts in Translating. - Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2001. - 217 p.
12. Newmark P. A Textbook of Translation. - London: Prentice Hall, 1988. - 292 p.
13. Baker M. In Other Words: A Coursebook on Translation. - London: Routledge, 2018. - 360 p.
14. Vinay J.-P., Darbelnet J. Stylistique comparée du français et de l'anglais: méthode de traduction. - Paris: Didier, 1958. - 331 p.